Florovsky Gheorghe, Arhipreotul

TEME RELIGIOASE ALE LUI DOSTOIEVSKI

Există o unitate internă în opera lui Dostoievski. Aceleași teme l-au tulburat și l-au ocupat de-a lungul vieții sale. Dostoievski se considera și se autointitula realist - „un realist în sensul cel mai înalt". Este inexact să-l numim psiholog. Și este greșit să-i explicăm opera din experiența sa spirituală, din emoțiile sale. Dostoievski a descris și a înfățișat nu realitatea spirituală, ci realitatea spirituală. El a înfățișat realitatea primordială a spiritului uman, profunzimile sale chtonice, în care Dumnezeu luptă cu diavolul, în care se decide destinul uman. Este greșit să spunem că Dostoievski și-a obiectivat sau întruchipat experiențele, ideile sale în imaginile sale creative. Dostoievski nu s-a retras deloc în gândurile sale solitare. Este adevărat, în tinerețe a fost un „visător". Dar a depășit creativ această ispită a „visării" foarte devreme în sine. Sufletul său s-a deschis tuturor impresiilor existenței. Dostoievski era dureros de observator. Era interesat cu entuziasm de tot ceea ce se întâmpla în jurul său. Suferea mai degrabă de curiozitate decât de neatenție față de viață. Nu era vorba de simplă curiozitate, ci de o curiozitate metafizică. Dostoievski a fost un contemplator, nu un vizionar. Și i s-a dat posibilitatea să vadă misterul bazei evenimentelor empirice. El a văzut ceea ce a vorbit - a descris ceea ce a văzut. Aceasta este baza realismului său. Opera sa nu este o interpretare, ci o descriere a destinului uman.

Foarte devreme, Dostoievski a descoperit misterioasa antinomie a libertății umane. Pe de o parte, el a văzut întregul sens al vieții umane în libertatea sa și, mai mult, în libertatea sa volitivă, în autoalegerea creativă și autodeterminare. Nimic nu poate fi realizat altfel decât prin determinare volitivă și alegere. Prin urmare, Dostoievski a apărat nu doar unicitatea, ci tocmai „voința proprie" a omului. Chiar și smerenia și ascultarea sunt posibile doar prin „voință proprie" - altfel nu au nicio valoare. Dar, pe de altă parte, nimeni nu a descris autodistructivitatea libertății mai puternic și convingător decât Dostoievski. Aceasta este una dintre cele mai intime teme ale operei sale. În numele „voinței proprii" sau al libertății, Dostoievski se răzvrătește împotriva „omnipotenței", împotriva oricărei constrângeri obiective, bazate doar pe constrângere și necesitate. Și, în același timp, el arată cum un protestant se transformă într-un „om subteran" - și începe

descompunerea mistică, dezintegrarea personalității. Libertatea singură se transformă în obsesie. Protestul încăpățânat este rezolvat prin captivitate interioară. Mai mult, libertatea se transformă în constrângere și violență. „Omul din subterană" devine în același timp violator și obsedat. Este periculos să fii liber. Dar este și mai periculos să privezi pe cineva de libertate. Este foarte caracteristic lui Dostoievski faptul că nu îi compătimește atât moralist, cât sentimental pe cei umiliți și asupriți, pe cât arată pericolul metafizic al opresiunii pentru asupritori. Oricine încalcă libertatea și viața unei persoane va pieri el însuși. Acesta este secretul lui Raskolnikov, acesta este secretul lui „Napoleon". Se dovedește a fi o contradicție fără speranță. Libertatea trebuie limitată intern. Altfel, se transformă în propria negare. Dostoievski vede și descrie această dezintegrare mistică a îndrăznelii autosuficiente, degenerând în obrăznicie și chiar în năzbâtie mistică. Și arată cum libertatea goală îl face pe om sclav al pasiunii sau al unei idei.

Antinomia libertății umane se rezolvă doar în iubire. Dar iubirea nu poate fi decât liberă. Iubirea neliberă degenerează în pasiune, devine începutul sclaviei și al violenței - atât pentru cel iubit, cât și pentru cel îndrăgostit. Și din nou, Dostoievski, cu o perspicacitate teribilă, înfățișează această dialectică tragică și antinomică a iubirii - nu doar iubirea pentru o femeie, ci și iubirea pentru aproapele. Marele Inchizitor pentru Dostoievski este în primul rând o victimă a iubirii, a iubirii nelibere pentru aproapele, a iubirii pentru nelibertate, a iubirii prin nelibertate. O astfel de iubire arde, arde inima înflăcărată și arde iubitul imaginar - îl ucide cu înșelăciune. Adevărata iubire este posibilă doar în libertate, doar ca iubire pentru libertatea umană. Aici se dezvăluie o legătură indisolubilă: iubire prin libertate și libertate prin iubire. Pentru Dostoievski, acesta era secretul conciliarității, secretul frăției, secretul Bisericii - Biserica ca frăție și iubire în Hristos.

În opera sa, Dostoievski a pornit de la problemele socialismului francez timpuriu. Fourier și Georges Sand i-au dezvăluit multe. Și mai presus de toate - sterilitatea și pericolul libertății și egalității fără fraternitate. Pentru Dostoievski, aceasta nu era o chestiune socială, ci metafizică. El a fost convins de foarte devreme că simpatia sau mila nu sunt suficiente pentru fraternitate. Și chiar mai mult - i s-a dezvăluit imposibilitatea de a iubi o persoană în numele omului. Aceasta ar însemna să iubești o persoană în duhoarea sa empirică, nu în libertatea sa. Și este și mai periculos să iubești o persoană în singurul său adevăr uman, în imaginea sa ideală - aici pericolul de a „calomnia" o persoană

vie cu idealul său imaginar, de a o sufoca cu un vis, de a o înlănțui cu o idee inventată este întotdeauna irezistibil. După îndelungi reflecții, Dostoievski a concluzionat că fraternitatea umanistă este imposibilă. Dar nu a renunțat la idealul fraternității; adevărul acesteia era incontestabil pentru el.

De la visul socialist al fraternității, Dostoievski trece la teorii organice ale societății, reelaborând teme slavofile și romantice. Cu toate acestea, nici în acestea nu găsește sinteza dorită. Dacă o persoană nu poate și nu ar trebui să devină un „cuier de orgă" într-un sistem de relații autoritare, atunci nu poate și nu ar trebui să devină un mediu al sentimentelor naturale de simpatie. Fraternitatea organică, organizată, deși din interior, prin „principiul coral", se va deosebi foarte puțin de un „furnicar".

Dostoievski a fost un văzător prea sensibil al misterelor sufletului omenesc pentru a se opri la optimismul organic. Este adevărat că nu a depășit niciodată complet ispita organică. Și totuși, însuși conceptul de fraternitate organică s-a transformat în el. El a înțeles și a recunoscut doar fraternitatea în Hristos - prin dragostea pentru Hristos - și pentru aproapele în Hristos. Dostoievski era gata să spună și mai mult: numai în Hristos există aproape pentru noi, numai în Hristos o persoană devine și poate deveni aproape pentru o persoană; fără Hristos și în afara lui Hristos, oamenii care sunt îndepărtați unii de alții rămân întotdeauna străini - și sunt de fapt capabili doar să se apropie unii de alții, să se violeze și să se restricționeze reciproc cu libertate și recunoaștere.

Ideea lui Dostoievski este bifurcată. El nu renunță la speranța realizării fraternității universale și introduce acest ideal în schemele sale istorice și jurnalistice. Rămâne un utopic, așteptând și însetând de Împărăția lui Dumnezeu pe pământ, „sperând" că statul se va transforma în Biserică. Dar aceasta rămâne doar o idee pentru el. O dorește, dar nu o vede. Nu o vede nu numai pentru că acest ideal nu a fost încă realizat în empirismul istoric. La urma urmei, puțin din ceea ce a văzut Dostoievski se afla aparent în planul empiric. Visul lui Versilov a fost o viziune mistică, iar Dostoievski l-a văzut pe Marele Inchizitor în „lumea ideilor". Imaginile istorice pentru aceste contemplații erau doar „umbre" și „prototipuri", doar simboluri istorice ale evenimentelor primordiale. Este foarte caracteristic faptul că Dostoievski nu și-a văzut niciodată idealurile utopice. Niciodată înainte nu i s-a dezvăluit în fața ochilor o viziune luminoasă a „Sfintei

Rusii” și a „socialismului rusesc”. Și Dostoievski a vorbit des și pe larg despre ele. Dimpotrivă, el a văzut ceva diferit la ei. Nu a văzut o frăție, ci sfinți și drepți. Dostoievski a visat la „socialismul rusesc”, dar a văzut un „călugăr rus”. Și iată ce este important: acest călugăr nici nu s-a gândit, nici nu a vrut să construiască nici o frăție, nici socialism. Nici Makar Ivanovici, nici Zosima cel Bătrân, nici Tihon din Zadonsk, pe care Dostoievski i-a sărutat în mod creativ cu perspicacitatea sa artistică - niciunul dintre ei nu a fost o figură istorică și un constructor. Dar ei au fost, în percepția lui Dostoievski, cei care au realizat dragostea, libertatea și frăția până la capăt. Astfel, pentru Dostoievski, perspicacitatea s-a îndepărtat de un vis.

Totuși, chiar și în reflecțiile sale istorice, Dostoievski a rămas un metafizician. Și nu a rezolvat problema socială, ci problema soartei finale a omului. Istoria i s-a revelat ca o Apocalipsă continuă, ca o soluție la întrebarea despre Hristos. El a văzut acest lucru în istorie. A văzut cum a fost construit Turnul Babel. A văzut cum Hristos l-a întâlnit pe Apollo, cum visul unui om-zeu s-a ciocnit cu adevărul despre Dumnezeu-omul. A văzut cum în istoria umanității occidentale nu numai o idee a fost realizată, ci și o voință pasională de om-dumnezeire, o sete pentru apoteoza iminentă a umanității și aranjamentul final în numele omului. Și această voință s-a revelat în implementarea nelibertății, în crearea unui „furnicar”, în vise pasionale despre Palatul de Cristal.

Dostoievski era mai atras de omul occidental decât de cultura occidentală. Era tulburat de melancolia occidentală, de contradicțiile spiritului occidental și european. El a discernut și a descris boala metafizică și religioasă, mistică a acestui spirit. El a văzut sensul acestei boli în ispita libertății și, prin urmare, în ispita lui Dumnezeu. Căci este imposibil să crezi și să-L accepți pe Dumnezeu altfel decât în libertate.

Dostoievski a contemplat otrăvirea metafizică sau mistică a vieții occidentale în imagini umane vii. Și în ele a văzut și a înfățișat mai veridic și mai acut acea istorie metafizică a spiritului uman, de care inima lui a suferit atât de mult, decât în scheme istorice sau în denunțuri jurnalistice. Dostoievski a iubit Occidentul. Și nu numai pentru că a învățat multe de la gânditorii și căutătorii occidentali, nu numai pentru că a văzut și a simțit în Occident a doua patrie a spiritului rus. Și nici măcar pentru că istoria a adus inevitabil Rusia în conflict cu Europa, astfel încât era imposibil să se rezolve problema

rusă sau ortodoxă altfel decât rezolvând problema Europei. Pentru Dostoievski, aceasta nu era o inevitabilitate istorică, ci o datorie creștină. În Occident, imaginea Mântuitorului nu s-a estompat. În însăși renunțarea la Hristos, în însăși obsesia pentru ispita umanitară, Occidentul a rămas pentru Dostoievski lumea creștină. Și aici Dumnezeu luptă cu diavolul, iar câmpul de luptă sunt inimile oamenilor. Dostoievski a fost tulburat de melancolia și moartea omului occidental. Este imposibil să te îndepărtezi de ea, căci soarta sufletelor omenești se decide aici. Din nou, în numele iubirii și al conciliarității, în numele fraternității universale, Dostoievski a luptat pentru o sinteză universală, pentru înlăturarea „contradicțiilor europene". Și aceasta a fost, mai presus de toate, o reflectare a iubirii sale intense, frenetice pentru om.

Dostoievski este adesea și încă este numit un „talent crud". Și este adevărat că spune povești teribile și înfricoșătoare despre om. Poveștile sale sunt cele mai teribile nu atunci când îl înfățișează pe om în furie și violență, într-un vârtej de foc al pasiunilor și ispitelor - poveștile sale sunt cele mai teribile atunci când, cu o acuitate inimitabilă, înfățișează valul mort al unui spirit dezintegrat, devastarea oamenilor căzuți, când arată imagini teribile ale non-existenței. Așa este Stavroghin. Și frenezia liniștită și infirmitatea sunt mai teribile decât o furtună. Dar chiar și deasupra acestei non-existențe răsună o Osana solemnă și atotcuceritoare. În această Osana stă cel mai mare secret al lui Dostoievski. În ea stă puterea sa. Nu a fost ispitit de viziunea secretă a răului. Deloc pentru că a văzut într-o viață rea doar căile strâmbe ale binelui. Dimpotrivă, pentru Dostoievski, lumea rea s-a deschis în izolarea sa finală - se poate scăpa de ea doar printr-un salt sau un zbor. Și nu pentru că Dostoievski credea în omnipotența lui Dumnezeu și în victoria puterii lui Dumnezeu asupra slăbiciunii negre a păcatului, nu a fost ispitit. El aștepta victoria nu de la omnipotență, ci de la iubirea divină. Dar cel mai important lucru este că nu a fost niciodată ispitit în privința omului. Chipul lui Dumnezeu în om nu i-a fost niciodată ascuns. Nu a fost ascuns pentru că iubirea i-a deschis-o pretutindeni. Această iubire l-a ținut pe Dostoievski de pesimism. L-a ținut de frică și de frică. El a crezut din iubire, nu din frică. Chipul lui Hristos a stat întotdeauna în fața privirii spirituale a lui Dostoievski. Și a mărturisit despre infinitatea iubirii divine pentru om. Este imposibil ca omul să intre într-o dispută cu Dumnezeu și să minimizeze mărturia divină despre om cu disperarea sau îndoiala sa.

În zadar a fost acuzat Dostoievski de „creștinism roz”. Credința sa era sobră și curajoasă. Nu a ascuns niciodată de sine sau de alții oroarea și tragedia unei vieți păcătoase și decăzute. Dar adevărata credință nu se poate pierde în credință. Ea este mai presus de disperare. Credința naște speranța. Și speranța strălucește și strălucește. „Pacea pentru om, izvorul vieții și mântuirea de disperare pentru toți oamenii și condiția sine qua non pentru existența întregii lumi sunt cuprinse în trei cuvinte: «Cuvântul S-a făcut trup». În această revelație se află izvorul puterii și credinței lui Dostoievski, izvorul bucuriei sale - bucuria față de Dumnezeu-omul.

Publicat: Despre Dostoievski. - M., 1990. - P. 386-390